

TARİH FELSEFESİ MESELELERİ

Beşerin yaşayış ve hareketlerinin zaman itibarile arka arkaya sıralanışına «tarih» diyoruz. Tarihi araştıran ve yazan tetkikçi beşeri hâdiselerin bu suretle arka arkaya sıralanışını mümkün olduğu kadar emin bir tarzda tesbit etmeğe ve elinden geldiği kadar objektif şekilde izah etmeğe çalışır. Tarih felsefecisi ise bütün bu hâdiselerin ifade ettikleri manâyı kavramaya gayret eder. Şayet meselâ : «Jams Watt buhar makinesini keşfetti» diyecek olursam, bu sözleri tarihçi sıfatile söylemiş olurum. Fakat : «buhar makinesinin keşfi tarihte şu veya bu sebeplere dayanıyordu, tarihte şu veya bu gaye peşinde gidiyor, bütün beşer hâdiseleri içersinde şu veya bu manâyı ifade ediyordu» dediğim zaman tarih felsefecisi olarak bir hüküm vermiş oluyorum. «1792 de Fransa kiralığı cumhuriyete kalbedildi» derken ifade etmek istediğim hâdiseye bir tarih vakasıdır; fakat «şu veya bu sebepten dolayı, yahut cemiyet hayatında şu veya bu gayelere göre Fransanın 1792 de cumhuriyet haline gelmesi zarurî idi, şu veya bu mahiyetteki tarih «kanun» u neticede böyle bir hâdiseyi doğurdu » diyecek olursam, tarih hakkında felsefi bir mütalea yürütmüş olurum.

Hakikaten vukubulan hâdiseleri objektif şekilde tesbit ve izah etmek hususunda tarihçiye düşen vazife güçtür; fakat tarih felsefecisinin hâdiselerdeki manâyı bulup ortaya çıkarmak vazifesi hiç şüphesiz daha ağırdır. Elimizde bugün **Homer**'in şiirleri, «Ilias» ve «Odyssee» var; fakat hiç bir tarihçi şair **Homer**'in ne vakit ve nerede yaşadığını katiyetle tesbit edemiyor, hattâ bir kaç **Homer** isminde bir şairin tarihte hakikaten yaşamış olduğunu bile inkâra kadar gidiyor. **William Shakespeare**'in dramlarını okuyoruz. Fakat bir kaç tarihçi, bu dramları yazanın İngiliz aktörü **William Shakespeare** olamayacağını isbat etmeğe çalıştılar. 1914 temmuzu sonunda Cihan harbinin patlak verdiğini hepimiz biliyoruz; fakat, bu tarihî hâdiseye bize zaman itibarile o ka-

dar yakın olmasına rağmen, harbi hangi şahsiyetlerin ve hangi vaziyetlerin doğurduğunu tesbit etmekte tarihçiler aralarında birleşemiyorlar. Tarihin manâsını kavramak ise tarihi vakaların tesbitinden daha çok güçtür. Acaba Cihan harbinin baş kaldırması muayyen fertlerin keyfî hareketlerine mi dayanıyordu? Yoksa bir «zaruret» mi idi? Böyle bir hâdise muayyen sebeplerin zarurî bir neticesi olarak mı, yoksa muayyen gayelerin tahakkukuna yarayan zarurî bir vasıta olarak mı anlaşılabilir? Acaba tarih münferit şahsiyetlerin bir eseri midir? Bu şahsiyetler şuurlu olarak kendi serbest irade ve serbest kararlarıyla mi hareket ederler, yoksa acaba o harekete ister istemez mecbur oldukları için, körükörüne tabii bir bağlıkları muayyen fiillerde bulunurlar? Tarih acaba, itilen bir bilyenin yuvarlanması gibi, yahut yaprakların ilkbaharda büyümesi ve sonbaharda kuruyup düşmesi gibi muayyen hususî kanunlara tâbi bir tabiat hâdisesimidir? Tarih önceden muayyen bir istikamete, önceden muayyen hedeflere doğru uzanan bir «tekâmül» müdür? Eğer böyle ise, o hedefleri tarihin önüne kim koydu, o istikameti kim tayin etti? Bunu acaba insanları fiil ve hareketlerinde sevkeden Cenâbıhakkın iradesimi yaptı, yoksa ayrı ayrı münferit insanlar veya insan topluluklarını? Burada da acaba muayyen bir çağın taşıdığı «idee» lermi, yahut muayyen bir millete ait «maşerî ruh» mu, yoksa acaba «teknik» veya «ekonomi düzeni», «cemiyet düzeni», «devlet» dediğimiz varlıklar mı asıl hâkim vaziyette bulunuyorlar? Eğer tarih hakikaten bu gibi bütünler, bu gibi sosyal vakıalarla tayin ediliyorsa, bu bütünler ve bu vakıalar nasıl ortaya çıkmışlardır, onları neler koruyup muhafaza ediyor, hedeflerini kimler veya neler şekillendiriyor? Acaba bütün beşer hâdiselerinin bir manâsı var mıdır veya o hâdiseler böyle bir manâdan mahrum mudurlar? Eğer manâları varsa bu acaba, beşerin terakkiye, kemale doğru bir «temayül» ünümü, yoksa inhitata, inhilâle doğru bir «temayül» ünümü ifade ediyor? Acaba bidayette bir «altın devri» mi bir «cennet» mi vardı, yoksa böyle bir devir veya «cennet» başta değil, sondamı gelecek? Yahut ta acaba beşer tarihi tıpkı deniz dalgaları gibi ebedî bir yükselip alçalmadan, bir med ve cezirden mi ibarettir? Tarih bir eserin devamı, atalardan kalma mirasın nesiller arasında git-

tikçe mükemmelleşmesi manâsında mı alınabilir, yoksa nesillerin mücadelesinde, tez ve antitez kavgasında o eserin değişmesi, yani ebedî bir tahavvül ve ebedî bir cidal mi demektir, yahut ta tarihe mevcut bir eserin batıp ortadan kalkması, eskinin yeni ile cemiyetten sökülüp atılması, eski ırkların, kavimlerin kültürlerin ve ideallerin sakınılması mümkün olmayan inhitati ile birbirini takip eden ebedî bir felâket zinciri nazarilemi bakılabilir? Tarih acaba kör ihtirasların mütemadî cidalinden mi ibarettir, yoksa ona bir şekil ve istikamet tayin edebilen beşer iradesinin veya ilâhî kudretin bir eserini demektir?

Tarihî hâdiseler acaba sabit bir «rhythme» altında mı cereyan ediyor, yoksa bir defaya mahsus, tekerrürü kabil olmıyan ferdî tezahürlerin teşkil ettiği bir zincir halindemi akıp gidiyor? Tarihte intizam ve daha ileri gidelim, kanunlar aranabilir mi, ilerki seyrini önceden hesaplamak mümkün müdür, yoksa acaba her şey keyfî, önceden hesaplanması kabil olmıyan ve hattâ belki de tamamen nizamsız, kaidesiz bir şekilde mi cereyan ediyor? Tarihte de tıpkı uzviyetlerde olduğu gibi uzvî bir büyüme ve ölüp çürüme mevzuubahs olabileirmi, yoksa acaba beşerî toplulukların, ailelerin, kabilelerin, milletlerin, teşkilât ve devletlerin yaşamasını ve ölmesini tayin eden âmîl insan iradesi midir? Böyle değil de acaba tarih hayatının münferit sahalarına mahsus ayrı ayrı «kanunlar» mı vardır? Milletlerin, devletlerin, dinlerin, ahlâkın, sanatın, ilmin, tekniğin, iktisadın tarihine ait hususî kanunlar mevcut olabilir mi? Milletler için «ihtiyarlamak» ve ölmek bir alın yazısı mıdır? Teknik için ilerlemek bir mecburiyet midir? Din muhakkak bir ıstıfadan mı geçecek, yoksa kaybolup gidecek mi? Kapitalizm gelecek mi, yoksa büsbütün batıp ortadan mı kalacak? Hürriyet acaba gittikçe ziyadeleşecek mi, yoksa fertlerin beşerî topluluklara bağlılığı günden güne artacak bir zaruret midir? İnsan tarihî hâdiseleri karanlık, önünden kaçılmaz bir kaza ve kader olarak mı karşılayacak, yoksa tarihe düşünerek ve isteyerek bizzat şekil vermek, ona şu veya bu istikameti tayin etmek elindedir?

Burada tarih felsefesine dair saydığımız meseleler kadar onlara yine tarih felsefesinde verilen cevaplar, nazariyeler ve sis-

temler de sayılamıyacak kadar çoktur. Beni İsrail peygamberlerinden ve Yunan filozoflarından tutunuz da **Augustinus**, **İbni Haldun** ve **Vico**'dan tâ **Hegel**'e, **Comte**'e, **Spencer** ve **Spengler**'e gelinceye kadar tarih felsefesi birbirini tamamlayan, birbirine bilgi ve ilham veren fikir adamlarının teşkil ettikleri kapalı bir silsile vücade getirmekten, hattâ ayrı ayrı muhtelif tonlara rağmen aralarında ses itibarile bütünlük vasfı bulunan bir koro olmaktan uzaktır; bilâkis tarih felsefesi denebilir ki birbirlerine uymayan, ekseriya karmakarışık cihetlerden gelen ahıksız seslerin yanyana ve arka arkaya sıralanışından ibaret bulunmaktadır. Bir **Rousseau** veya bir **Gobineau**'nun derin bedbinliği yanında bir **Condorcet** veya **Comte**'in hudutsuz nikbinliği yer alıyor. Bir **Feuerbach** veya bir **Marx**'in materyalizmine karşı öbür yanda bir **Hegel**'in spritualismini görüyoruz. Bir **Spencer**'in tammanasile tabiat ilimleri esasına dayanan düşünce tarzına bir **Ranke**'nin tam manevî ilimlere has görüş tarzı karşı geliyor. Bir yandan **Lessing** ve **Herder**'de **Comte** ve **Hegel** de görüldüğü gibi, beşeriyet tarihi üzerinde büyük tarihî bir vahdet olarak felsefî mütalealar yürütülürken öbür yanda, **İbni Haldun** ve **Vico**'da, **Frobenius** ve **Spengler**'de olduğu üzere, yalnız tek tek «millî ferdiyetler» ve münferit «kültür muhitleri» göz önünde tutuluyor. Tarih filozoflarından bir kısmı beşer vahdetini bütün insanların mazide müşterek bir asıldan gelmiş olmaları kanaati ile diğer bir kısmı ise ilerde ahlâk ve kültür sahalarında başaracakları müşterek hizmet ve muvaffakiyet ümidi ile izaha çalışıyor. Her iki görüşteki kanaat veya ümidin ispatı da aynı derecede imkânsızdır. Fakat tarihte yalnız «millî ferdiyetler» veya «kültür muhitleri» nden bahsedildiği hallerde, bazıları bu içtimaî ferdiyetlerin vahdetini mazide müşterek ırk menşei ile, bazıları hali hazırda yine müşterek olan dil, din, kültür, devlet varlıklarile ve nihayet bir kısmı da istikbaldeki müşterek hayat gayeleri ve idealleri ile izah etmek yolunu tutuyor. Çinde milyonlarca insan ecdada tapınmak şeklinde müşterek bir bağla vahdetini kazanıyor, orta çağ ismini verdiğimiz zamanların hıristiyan ve islâm kavimlerinde vahdeti temin eden âmîl müşterek inanç idi, eski Romalılarda olduğu gibi zamanımızın bir çok millî ferdiyetlerinde de birleştirici kuvvet hukuk bağıllığı oluyor; nihayet müs-

takbel hürriyete veya müstakbel sosyalizme karşı beslenen müşterek bir inancın başka türlü vahdetleri ortaya çıkardığını görüyoruz. Buna göre, **Gobineaus**'nun tarih felsefesi tarihin muharrik unsuru olarak ırkı nazarı itibare alıyor, **Hegel** için bütün cemiyet hayatı devletin «objektif fikri» ne, **Marx** için teknik ve ekonomi ismi verilen realitelere, **St. Simon** ve **Comte**'e göre de milletlerin fikri ve ahlâki varlıklarına bağlı bulunuyor. Dahası var :

Bir kısmının tarih hâdiselerini uzviyetlerin tabiaten büyüme ve ölmelerine benzettiği, hattâ milletleri, devletleri ve kültürleri tabiat uzviyetlerine aynen müsavi farzedecek kadar ileri gittiği görülüyor; diğer kısmı bütün tarihi, «akıl» ın, «maşeri ruh» un, «ideler» in hâkimiyeti ile, diğer bir kısım ise büyük fertlerin irade ve faaliyetleriyle izaha çalışıyor. Bu büyük fertler din müessesileri, devlet kurucuları, kâşifler, mütefekkirler, şairler, sanatkârlar olabileceği gibi, müstebit, hayal peşinde koşan insanlar, hattâ mecnun veya mücrim şahıslar arasından çıkmış olmaları da imkânsız değildir. Bazılarına göre tarihte Allahın halkettiği büyük bir plân, bir terbiye fikri veya bir kurtuluş (necat) düşüncesi, diğerlerine göre de hayvanî sevki tabiiiler, açlık ve sevgi, kuvvet ve tahakküm arzusu veya muhafazai nefis saikası hâkim bulunuyor. Denebilir ki, geçen asırların tarih felsefesinde ortaya koydukları sistemlerin hiç biri cihanşümül dinlerin eski tarih teolojileri kadar büyük ve umumî bir ehemmiyete sahip olamamıştır; fakat ne peygamberlerin ve ilâhiyat müntesiplerinin mistik tasavvurları, ne de filozofların spekülâtif düşünceleri bize bu güne kadar tarihin manâsını hakikaten emin bir şekilde anlatmağa muvaffak olamamıştır.

Bu netice bizi şüpheliğe, hattâ tam manâsile yeis ve acze sürükleyebilir. Acaba tarih felsefesi meselesi prensip itibarile yanlış olarak mı vazedilmişti ? Acaba tarih mahiyeten manâsızdır da, onun için mi tarih hâdiselerinin manâsını arayıp bulmak hususunda sarfedilen bütün gayretler neticede boşa çıkmak zaruretindedir ? Rüzgârın ve dalgaların hareketi nasıl tasavvur edilir ve sebepleri (illî olarak) nasıl meydana konur, münferit tarih tezahürlerinin de öylece tasvir ve illî rabitalarının izahı ile mi iktifa etmek lâzım gelecektir ? Fırtınanın ve deniz dalga-

larının «manâ» sını sormak şüphesiz kimsenin aklına gelmez; acaba tarihteki hâdiseler de fırtına ve dalgaların hareketi gibi manâsı olmıyan birer tezahür müdür? Ben kendi hesabıma bu bedbin görüşü yanlış buluyorum. Rüzgâr ve dalgalarda tabiatın ancak mihaniki kuvvetleri hâkim bulunur; tarihte ise düşünen insanların tesir ve faaliyetleri hâkimdir, bunlar da tabiat bağılıkları içerisinde olmakla beraber kendi şuur ve akıllarile hareket ederler. İnsan kendi varlığı üzerinde düşünmek kudretine sahip olduğu takdirde, tarihte beşerin yaşayış ve hareketleri üzerinde de düşünebilir. Şu halde tarihin manâsı hakkında varit olan sual doğru vazedilmiştir; fakat bu suale şimdiye kadar emin bir cevap bulunamadı ise bunun sebebini tarih felsefesinin bugüne kadar kullandığı metotlardaki hatalarda aramak icap eder.

Biz her hangi bir hâdise karşısında şu suali sorabiliriz ve sormak mecburiyetindeyiz: bu hâdise ne için cereyan etti? Ve bunun gibi şu suali de sormak hak ve aynı zamanda vazifemizdir: Bu hâdise hangi maksatla cereyan etti? Yani tarihte bir taraftan sebep ve neticeleri, diğer taraftan gaye ve vasıtaları sorup öğrenmek mecburiyetinde bulunuyoruz. İlli (causal) ve gai (téléologique) tetkik tarzı tarih felsefesi için aynı derecede kıymetlidir; bir kerre illi tetkik tarzı kıymetlidir diyoruz, çünkü: insanlar bizzat tabiatın birer cüz'ü olmak itibarile illi bakımdan tetkik edilmek zaruretindedirler; gai tetkik te aynı derecede kıymetlidir, çünkü: insanın akıl ve iradesi - objektif bakımdan ister serbest olsun, ister olmasın - bizzat kendileri tarafından vazedilmiş olan serbesti ile karar verir ve öylece harekete geçer. Tarih felsefesi yalnız illi veya yalnız gai bir metotla yürüyecek olursa, muhakkak surette hataya düşmüş olur; fakat tabii bağılıklarla beraber aklın ortaya koyduğu gayeleri de araştırırsa, o vakit emin neticelere ulaşacağımız şüphesizdir. Bütün tarihi hayat aynı zamanda tabiata bağlı ve aynı zamanda akıl ile tayin edilmiştir; tabiat vücudumuza lâzım gelen kabiliyet ve istidatları bahşetmiş, bizi yer yüzünde tabiaten mevcut madde ve kuvvetlerin çerçevelediği bir muhit içersine koymuş, yaşayışımızı bütün uzvî hayatın kaide ve nizamlarına bağlamıştır. Fakat akıl bize, benliğimiz dışında ve içindeki tabiati tanıyıp öğrenmek, üzerinde irademizi hâkim kılmak, onu muayyen bir istikamete sevk etmek, gayele-

rimize yardımcı ve muî bir hale getirmek imkânlarını kazandırır. Bu itibarla beşeriyetin tarihi, bir taşın düşmesi veya nebatın büyüüp kuruması gibi sırf bir tabiat hâdisesi değil, belki aynı zamanda insan aklının tayin ettiği bilgidir, irade ve faaliyetten doğan fikrî bir hâdisedir. Tarih felsefesinde muvaffakiyet ancak bu dualist görüşle temin edilebilir.

Fakat burada ilmi çalışma, bünyeleri pek ziyade mudil mahiyette olan sosyal müesseseler ve hâdiselerin manâsını, milletin, devletin, kavmlerin âkibetinin ve devlet tarihinin manâsını araştırmakla değil, bilâkis en basit sosyal bağılıkların manâsını, onların yaşayış tezahürlerini araştırıp tetkik etmekle işe başlayacaktır. Şu halde araştırmalarımıza ilk evvelâ aileyi, basit sosyal grupları tetkik ederek, cemiyette asıl temel hâdiseyi teşkil eden sosyal münasebetleri, içtimai hareket ve vaziyetleri düşünerek başlamak mecburiyetindeyiz; cemiyet hayatındaki bu ilk esas tezahürlerin ilmi bir tahlilinden sonra adım adım ilerleyerek içtimai hâdiselerin bütünü hakkında felsefe yapmak imkânlarını elde edebiliriz. Tarih felsefesinin şimdiye kadar muvaffak olamamasının sebebi, cemiyet ilminin ilk ve küçük vazifelerini halletmeden önce en büyük sosyolojik meselelerin münakaşasıyla işe başlamış olmasıdır. Atomların ne olduğunu bilmeyen kimyada doğru yolu bulamaz; hücre hakkında kâfi malûmatı olmayan kimsenin uzviyeti doğru olarak anlamasına imkân yoktur. Bunun gibi, beşerî münasebetler ve sosyal hareketler, insan grupları ve içtimai vaziyetler hakkında ilmi bir bilgi henüz tamamiyle elde edilmedikçe tarih felsefesinin alelâde bir akıl hocalığı yapmak ve spekülâtif, hayali tasavvurlara saplanıp kalmaktan daha ileri gitmesine imkân tasavvur edilemezdi. Burada müşahede ve tahlil yollarıyla yürüyen modern sosyolojinin, yani «sosyal münasebetler» ilmi olarak tetkik edilen sosyolojinin eski spekülâtif sosyolojiye, tarih felsefesine karşı yaptığı mühim terakkiyi görüyoruz. Tarih felsefesi vazifesi burada terkedilmiş değil, olsa olsa ancak daha gerilere bırakılmıştır. Sosyal hayatın unsurlarını hakikaten ilmi bir şekilde anlamak imkânlarını elde ettikten sonradır ki tarih felsefesinin büyük ve güç meselelerine daha kuvvetli bir muvaffakiyet ümidile yaklaşabiliriz. İşte o vakit, evvelce ilimde atalarımızın ancak spekülâtif ve hayali tasavvurlara malik oldukları

sahada biz ilmi şekilde **görüp anlamak** kabiliyetini kazanmış olacağız. Tarih hiç şüphesiz içlerinde bir manâ dolgunluğunu taşıyan insanların ve yine öyle bir manâ dolgunluğuna sahip içtimaî grupların yarattığı bir eserdir; manâlı beşeri münasebetlerin ilmi mahiyetinde telâkki ettiğimiz sosyoloji mütevazi bir başlangıç ve itinalı bir ilerleyişle içtimaî yaşayış bütününün manâsını da araştırmak imkânlarını zamanla elde edecek, eski spekülâtif tarih felsefesinin emin neticelere ulaşamadığı o güç tetkik vazifesini başarabilecek bir vaziyete gelecektir. Şimdiye kadar ki «tarih felsefesi» hakkında Faust'un biraz şüpheli bir telâkki ile söylediği şu söz çok yerindedir :

«Dostum, geçmişin zamanları
Bizim için yedi kat mühürle kapanmış bir kitaptır !
Sizin zamanların ruhu dediğiniz,
Hakikatte filozofların kendi fikirleri,
İçersinde zamanların akislerini taşıyan kendi düşünceleridir.»

Fakat unutmayalım : bu şüphelik bütün zamanlar için ebedî olarak varit değildir. Tabiat felsefesi, tabiatın exact müşahede ve tetkiklerine istinat etmedikçe bir hatadan diğerine sendelemekten kendisini kurtaramaz; bunun gibi, hakikaten verimli olabilecek bir tarih felsefesi de ancak tarih müşahedesini ve tetkikleri katıyet esasına müstenit vakıaları kâfi bir ölçüde önümüze serdikten sonra mümkün olabilir. İstikbalde ilmi tarih felsefesine yakından meşgul olmak cesaretini ancak, sosyal hayatın ve binlerce senelik tarihin vakıalarına hakikaten hâkim bulunan bir müdekkikten bekleyebiliriz.

Dr. G. KESSLER

Istanbul Üniversitesi Sosyoloji Ord.
Profesörü

Türkçeye çeviren,

SABRİ F. ÜLGENER

İktisat Asistanı